

«بررسی رساله‌های دکتری معماری دفاع شده در دانشگاه‌های برتر جهان»

مجری: دکتر هادی ندیمی

از تلقی از معماری به مثابه عملی انسانی تا رشته‌ای دانشگاهی و قابل آموزش در جهان مدرن راه زیادی طی شده است، راهی که حرفه‌ای را که انجام عملی معماری هدف اصلی‌اش بود به رشته‌ای تبدیل کرده است که آموزش برای طراحی معماری را، به مثابه حرفه، در کانون توجهش قرار داده است. علاوه بر آن در قرن بیستم، حوزه‌ای عالی‌تر در آموزش دانش معماری ظهور کرده است، دکتری معماری، که «در خدمت آموزش و پژوهش است؛ نه حرفه»^۱ و ربط مستقیمی به حرفه ندارد و از این رو ماهیت و ویژگی‌های بنیادی‌اش محل بحث و گفتگوست.^۲

در جلساتی که در گروه هنر و معماری، شاخه^۳ مهندسی در فرهنگستان علوم تشکیل می‌شد و هدف از آن بررسی ماهیت دوره‌های دکتری معماری و ویژگی‌های آن بود، دسته‌بندی موضوع‌های تحقیق از مباحث مهم مطرح بود که با رویکردی متفاوت با دسته‌بندی‌های موجود دنبال می‌شد. در این جلسات موضوع‌های تحقیق از دو حیث بررسی می‌شدند: زمینه تحقیق، نوع تحقیق. در دسته اول تقسیم‌بندی تحقیقات براساس نسبت موضوع تحقیق با حوزه‌های معرفت بود. در دسته دوم «دسته‌بندی به اعتبار ماهیت تحقیق یا چگونگی نسبت تحقیق با پرسش‌های آغازین و اصلی تحقیق یا محتوا و مفاد تحقیق بود».^۴

دسته‌بندی براساس انواع تحقیق، رویکرد تازه‌ای برای دسته‌بندی موضوعات تحقیق است که با دسته‌بندی‌های معمول در این حوزه متفاوت است. نو و بدیع بودن این شیوه^۵ تقرب به دسته‌بندی موضوعات تحقیق انگیزه^۶ ارائه^۷ پیشنهادی به فرهنگستان علوم برای تحقیقی تفصیلی در این باره بود که از اسفند ۱۳۹۶ آغاز و در طول دو سال گذشته انجام شد. گزارش حاضر خلاصه^۸ این تحقیق است که با عنوان «بررسی رساله‌های دکتری معماری در دانشگاه‌های برتر جهان - از حیث نوع تحقیق» انجام شده است تا فهمی مبسوط‌تر از انواع دسته‌های معرفی شده در سند راهبردی بر حسب نوع تحقیق فراهم سازد. چندوجهی بودن معماری مطالعه و تحقیق درباره آن را با حوزه‌های گوناگون معرفت انسان پیوند می‌زند. چنین خصوصیتی سبب شده است که در چند دهه گذشته، در تحقیقاتی که در حوزه‌ای میان معماری و حوزه دیگری از معرفت به انجام رسیده است، روش‌های تحقیق در آن حوزه را به کار گیرند و در ترکیبی چندرشته‌ای^۹ دانش تولید شود. با توجه به اینکه موضوع معماری به خلق مکان برای انسان مربوط است، در سال‌های اخیر به روش‌های تحقیقی که شناسایی شیوه^{۱۰} فهم و عمل انسان و چگونگی روابط وی با دیگران را جست‌وجو می‌کند، یعنی رویکردهای تحقیقات علوم اجتماعی، توجه ویژه شده و این رویکردها در انواعی از مطالعات و تحقیقات معماری به کار گرفته شده‌اند. هرچند از روش‌های تحقیق دیگر مثل روش‌های علوم فیزیکی و طبیعی نیز در برخی مطالعات معماری استفاده شده است. این رویکردها اغلب وقتی به صورتی

^۱ اعضای شاخه هنر و معماری گروه علوم مهندسی، «سند راهبردی آموزش معماری: دوره دکتری»، ص ۴۲.

^۲ همان‌جا.

^۳ اعضای شاخه هنر و معماری گروه علوم مهندسی، «سند راهبردی آموزش معماری: دوره دکتری»، ص ۵۴.

^۴ Multidisciplinary

میان‌رشته‌ای^۵ یا حتی فرارشته‌ای^۶ به کار گرفته شده‌اند نتایج انتقادی و مهمی در حوزه معماری به بار آورده‌اند. در حالی که محدود کتاب‌های روش تحقیق که برای معماران نوشته شده‌اند در توضیح روش‌ها و رویکردهای تحقیق فقط به ذکر رویکردها و روش‌ها (چنان که از حوزه‌های دیگر معرفت اخذ شده‌اند) می‌پردازند و چگونگی کاربرد چندرشته‌ای، میان‌رشته‌ای و یا فرارشته‌ای آن در حوزه پیوند میان یک معرفت با معماری بررسی جدی نشده است.

دانش چگونگی تحقیق کردن در معماری با استنباط و استنتاج از تحقیقات و نظر کردن به فرایندها، روش‌شناسی و راهبردهای اتخاذ شده در تحقیقات پیشین تولید می‌شود. تحقیقاتی که به‌ویژه در قالب رساله‌های دکتری معماری در دانشگاه‌های مختلف به انجام می‌رسد با اتخاذ رویکردهای میان رشته‌ای، چندرشته‌ای یا فرارشته‌ای دنبال می‌شود. دانش چگونگی کاربرد روش‌ها و رویکردهای اتخاذ شده در این رساله‌ها مستتر است و دانش ضمنی این حوزه را تشکیل می‌دهد. جوان بودن موضوع روش تحقیق در معماری و پیشینه کم توجه به تحقیقات این حوزه، از منظر میان‌رشته‌ای، سبب شده که راهبردها و روش‌های مطرح در این حوزه تعاریف و مفاهیم و چارچوب‌های روشی نداشته باشد و بنا بر این، امکان استفاده نظام‌مند از آن برای تحقیقات جدید میسر نباشد. این در حالی است که تولید دانش جدید از طریق مفهوم‌سازی دانش ضمنی موجود و تبدیل آن به دانش نظام‌مند صورت می‌گیرد تا بتوان آن را در تحقیقات جدید به کار برد. چنین فرایندی با بررسی تحقیقات موجود از منظرهای مختلف امکان‌پذیر است.

هدف از تحقیقی که انجام شد بررسی و شناسایی شیوه‌های مواجهه با موضوع تحقیق یا به عبارتی نسبت تحقیق با پرسش‌ها آغازین و اصلی تحقیق و چگونگی پیشبرد تحقیق در چارچوب هر شیوه خاص و حوزه‌های معمول کاربرد هر شیوه مواجهه با موضوع تحقیق در طیف تحقیقات معماری بود. در این بررسی، ۱۰۴ رساله از رساله‌های دکتری معماری دفاع شده در بیست دانشگاه منتخب از میان دانشگاه‌های برتر دنیا را انتخاب کردیم و تلاش کردیم نسبت تحقیق با پرسش‌ها آغازین و چگونگی پیشبرد تحقیق در چارچوب هر شیوه خاص را توضیح دهیم.

این تحقیق بر مبنای ارزیابی چکیده‌های رساله‌های دکتری معماری صورت گرفته است. محتوای چکیده‌ها را چنان که منتشر شده‌اند، بررسی و بر حسب نوع پرسش از موضوع تحقیق تحلیل و طبقه‌بندی کردیم. فرض بر این بوده که چکیده رساله بیان‌کننده کیفیت مواجهه با پرسش تحقیق است و از طریق بررسی چکیده‌ها می‌توان فرایند مواجهه با پرسش تحقیق و به این طریق نوع تحقیق را دریافت و آن را طبقه‌بندی کرد. برای طبقه‌بندی انواع تحقیقات از چارچوب «سند راهبردی آموزش معماری: دوره دکتری» استفاده کردیم؛ اما به آن بسنده نشد و در طول تحقیق انواع دیگر مواجهه با موضوع تحقیق را شناسایی و به دسته‌بندی موجود افزودیم. به این ترتیب، راهبردی که برای این تحقیق دنبال کردیم راهبرد طبقه‌بندی است و اساس این طبقه‌بندی نیز «سند راهبردی آموزش معماری: دوره دکتری» است.

گزارش نهایی تحقیق شامل مقدمه و سه فصل است. در فصل اول چارچوب طبقه‌بندی و دلایل پیشنهاد آن در مقایسه با انواع طبقه‌بندی‌های موجود را بیان و درباره آن بحث کردیم. شیوه انتخاب دانشگاه‌ها و گزینش چکیده‌های رساله‌ها را در همین فصل توضیح دادیم. در فصل دوم، با راهنما قرار دادن چارچوب سند راهبردی، انواع رساله‌ها را دسته‌بندی کردیم و در هر دسته ضمن ايضاح مباحث سند در ذیل آن دسته، فرایند تحقیق را در نمونه‌های مختلف توضیح دادیم. یافته‌های حاصل از این دسته‌بندی، و بحث و بررسی درباره نتایج آن در فصل سوم آمده است. دو پیوست در انتهای گزارش آمده است. پیوست

^۵ Interdisciplinary

^۶ Trans-disciplinary

نخست شامل مشخصات، چکیده و ترجمه چکیده رساله‌های منتخب است و پیوست دوم شامل معرفی دوره دکتری دانشگاه‌ها، رساله‌های دکتری در دسترس، نحوه دستیابی به آنها و چگونگی ارزیابی و انتخاب رساله‌های منتخب از میان آنهاست و در بخش آخر نیز فهرستی از رساله‌های در دسترس به تفکیک برای هر دانشگاه آمده است.

در فصل اول انواع چارچوب‌های تحقیق در معماری بررسی شد و چارچوبی تازه برای دسته‌بندی انواع تحقیق در معماری ارائه شد. این چارچوب مبتنی بر تعریف فرایند تحقیق علمی بود که اولین بار در «سند راهبردی آموزش معماری: دوره دکتری» مطرح شد و فرایند انجام تحقیق را که با نحوه تقرب محقق به موضوع آغاز می‌شود، اساس تقسیم‌بندی تحقیقات قرار داد. این دسته‌بندی شامل چهار دسته است: کاوش مدار، پرسش مدار، نظریه‌مدار، مسئله‌مدار^۷ که برحسب فرایند انجام و نسبت آن با پرسش اصلی تحقیق از هم تفکیک شده‌اند.

چهار نوع تحقیق معرفی شده در سند مبنای ابتدایی بررسی چکیده‌های رساله‌های منتخب دکتری معماری در دانشگاه‌های منتخب قرار گرفت هرچند در جریان تحقیق تغییراتی کرد و بسط یافت. در فرایند شناسایی و تفکیک انواع این رساله‌ها، نمونه‌های بسیاری دیدیم که در چارچوب یک فرایند خاص از جست‌وجوی داده و رسیدن به محصول تحقیق قرار نمی‌گرفتند و حاکی از اختلاط فرایندهای تحقیق، به‌صورت هم‌زمان یا با توالی بودند. این یافته سبب شد که انواع جدیدی از تحقیق از نظر فرایند انجام تحقیق و نسبت آن با پرسش اصلی تحقیق شناسایی شود.

وجود تحقیقاتی که با اختلاط فرایندهای مختلف پیش می‌رود و ناممکن بودن قرار دادن آنها در طیف خطی به ایجاد چارچوب جدیدی برای دسته‌بندی انواع تحقیق منجر شد. این چارچوب ماتریسی است که در هر دو بُعد آن چهار گونه از انواع تحقیق برحسب چگونگی تقرب محقق به پرسش اصلی تحقیق شامل تحقیقات کاوش مدار، پرسش مدار، نظریه‌مدار، مسئله‌مدار قرار گرفته‌اند. تلاقی هر نوع تحقیق در هر ردیفی از هر بُعد این ماتریس با هر نوع تحقیق در هر ردیف دیگر، خانه‌ای ترکیبی ایجاد کرده که نشان‌دهنده فرایندهای مختلط تحقیق است. چنین ماتریسی که بر مبنای فرایند تحقیق تعریف شده، حوزه‌های مختلفی از معرفت را در کنار هم نشانده که فرایندهای مشابهی را در جست‌وجوی داده و استفاده از آن برای خلق دانش دنبال می‌کند؛ خصوصیتی که با سرشت میان‌رشته‌ای تحقیق معماری هم‌مناسبت دارد و نیز تحقیقات کاوش مدار را در مبنای تقسیم انواع تحقیق دخالت داده است. حضور تحقیقات کاوش مدار در این دسته‌بندی تازه اهمیت دارد؛ چراکه در حوزه علوم انسانی و اجتماعی به مثابه نوعی از تحقیق تعریف شده ولی در همه چارچوب‌های پیشین نادیده مانده بود. با احتساب انواع ترکیبی تحقیق، انواع تحقیق که در این پژوهش توضیح‌حشان می‌دهیم، اینها هستند: کاوش مدار، پرسش مدار، نظریه‌مدار، مسئله‌مدار و انواع ترکیبی کاوش مدار- پرسش مدار، کاوش مدار- نظریه‌مدار، کاوش مدار- مسئله‌مدار، پرسش مدار- نظریه‌مدار- مسئله‌مدار و نوع ترکیبی نظریه‌مدار- پرسش مدار- مسئله‌مدار. در فصل دوم به تفصیل این انواع را معرفی کردیم.

در فصل دوم با مبنا قرار دادن دسته‌بندی بدست آمده چکیده ۱۰۴ رساله^۸ منتخب را بررسی کردیم و تلاش کردیم نوع تحقیق را مبتنی بر چکیده‌ها تشخیص دهیم. به این ترتیب انواع تحقیقات کاوش مدار، پرسش مدار، نظریه‌مدار، مسئله‌مدار، و انواع تحقیقات ترکیبی کاوش مدار- پرسش مدار، کاوش مدار- نظریه‌مدار، کاوش مدار- مسئله‌مدار، پرسش مدار- نظریه‌مدار، نظریه‌مدار- مسئله‌مدار و نوع ترکیبی نظریه‌مدار- پرسش مدار- مسئله‌مدار بررسی شد. در این بررسی ضمن تعریف مشخصات هر نوع از تحقیق با توجه به دانش موجود و نتایج حاصل از بررسی چکیده‌ها، فرایند و نتیجه تحقیق در هر یک از انواع فوق بحث و بررسی شد.

^۷ اعضای شاخه هنر و معماری گروه علوم مهندسی، «سند راهبردی آموزش معماری: دوره دکتری»، ص ۵۶.

در فصل سوم نتایج بررسی چکیده‌ها مورد بحث قرار گرفت و نتیجه گیری شد. بررسی چکیده‌ها نشان از تنوعی چشمگیر در موضوعات رساله‌ها و نحوه پیشبرد آنها داشت. تنوع موضوعات تحقیق رساله‌های دکتری تأییدی بر وضعیت میان‌رشته‌ای تحقیق معماری است. در بین موضوعات بررسی شده مجموعه گسترده‌ای از موضوعات، از موضوعات کاملاً فنی تا موضوعات ذوقی و موضوعات نظری را دیدیم.

وضعیت میان‌رشته‌ای در تحقیقات معماری، اخذ فرایندها و روش‌های تحقیق از حوزه‌های مختلف معرفت را برای پیشبرد تحقیق درباره معماری موجه می‌سازد و این روندی است که به ویژه در چهل سال گذشته در راستای تدوین مبانی تحقیق در معماری جریان داشته است. تحقیقات مربوط به انرژی و نقش مصالح ساختمانی، با استفاده از روش‌های آزمایشگاهی انجام می‌شود که در حوزه علوم فیزیکی و طبیعی پرداخته شده است. تحقیقات مربوط به نحوه رفتار انسان‌ها در محیط‌های مصنوع با استفاده از مفاهیم و روش‌های علوم رفتاری دنبال می‌شود. تحقیقات مربوط به بررسی شیوه ادراک انسان‌ها از مکان زیستشان می‌تواند با استفاده از رویکردهای کیفی به‌انجام رسد. بنا بر این، بر حسب پرسشی که تحقیق معماری پاسخ آن را جست‌وجو می‌کند، رویکردها و راهبردها و روش‌ها و شگردهایی را از حوزه‌های معرفتی مرتبط با آن پرسش به کار می‌گیرد تا به پاسخ مناسب دست یابد.

با وجود تنوع تحقیقات، مبانی کلی تحقیق در رشته‌های مختلف یکسان است. تعریف عام تحقیق به فرایند نظام یافته جست‌وجوی داده‌ها، تحلیل و تفسیر آنها به منظور بسط دانش در همه حوزه‌های معرفت پذیرفته است. چنین تعریفی حاکی از آن است که بسیاری از مفاهیم پایه و راهبردها در تحقیق از محدوده‌های رشته‌های خاص آکادمیک فراتر می‌روند.^۸ تعریف آلیری^۹ از تحقیق فقط شامل خصوصیات بالا نیست؛ بلکه بر وجه فرایندی تحقیق به منزله عمل راهبردی و خلاقانه انسانی تأکید می‌کند. بنظر وی «تحقیق خوب بازی اندیشیدن فردی است. فرایندی خلاقانه و راهبردی است که مستلزم سنجش، سنجش دوباره و تصمیم‌گیری درباره بهترین وسائط ممکن برای کسب اطلاعات ارزشمند، انجام تحلیل‌های مناسب و رسیدن به نتایج باورپذیر است».^{۱۰} به این ترتیب و با توجه به اهداف مختلفی که در تحقیقات دنبال می‌شود، مهمترین وجه مشترک بین تحقیقات در حوزه‌های مختلف معرفت را باید در وجه فرایندی آن جست؛ هرچند کیفیت پیشبرد فرایند در حوزه‌های مختلف با هم متفاوت است.

در فرایند تحقیق و در راستای پاسخ به سوال اصلی تحقیق با سه وضعیت داشتن فرضیه و/یا پرسش مواجه‌ایم. داشتن فرضیه یکی از مشخصه‌های تحقیقات در حوزه‌هایی از علوم است که رویکرد علوم فیزیکی و طبیعی را دنبال می‌کنند و چنین رویکردی را علمی می‌شمارند.^{۱۱} چنین رویکردی آزمون فرضیه را با بسط طرح تحقیقی روشن در همان آغاز تحقیق دنبال می‌کند.^{۱۲} این رویکرد اغلب معادل با رویکردهای کمی در حوزه علوم اجتماعی است. هر چند برخی از انواع تحقیقات با رویکرد کیفی در حوزه‌های علوم اجتماعی و انسانی نیز با طرح فرضیه آغاز می‌شود. فرضیه‌ها گاه به شیوه‌ای استقرائی و با مشاهده پدیده‌ها و روابط میان آنها شکل می‌گیرد و در حین تحقیق صحت آنها بررسی می‌شود و گاه به شیوه‌ای قیاسی و بر اساس

^۸ Leedy and Ormord, *Practical Research: Planning and Design*, p. IV; Nicholas Walliman, *Research Methods: The Basics*, p.1.

^۹ O'leary

^{۱۰} Zina O'leary, *The Essential Guide to Doing Research*, p.1.

^{۱۱} Martyn Hammersley, *What is Qualitative Research*, p.10; Burke and Soffa, *The Elements of Inquiry: Research and Methods for a Quality Dissertation*, p.6.

^{۱۲} همان.

نظریه‌های موجود. به این ترتیب، آن گروه از تحقیقات معماری که با این حوزه‌ها پیوند می‌یابد نیز فرایند مشابهی را طی می‌کند.

در آن دسته از تحقیقات معماری که با حوزه‌های علوم اجتماعی و انسانی پیوند می‌یابد و رویکرد کیفی را دنبال می‌کند، همیشه طرح فرضیه یا نظریه و بررسی صحت آن مطرح نیست. محققان کیفی بیشتر بر تولید و بسط توصیفات و تبیین‌ها تأکید می‌کنند تا بر آزمون فرضیه‌های از پیش تعیین‌شده.^{۱۳} در نتیجه در این تحقیقات به جای طرح تصورات منطقی از روابط بین پدیده/پدیده‌ها (فرضیه‌پردازی)، تحقیق با پرسش از پدیدهٔ معاصر کالبدی-اجتماعی آغاز می‌شود. شیوه‌ای که در پرسش از شرایط گذشته که محقق از آنها درک و آگاهی روشنی ندارد، نیز دنبال می‌شود و برای مواجهه با حوزه‌های ناشناخته یا سامان نیافتهٔ دانش نیز موجه است. در چند دههٔ گذشته محققان به دنبال انسجام‌بخشی به تحقیق خود در انطباق با یکپارچگی جهان واقع بوده‌اند و از این رو، رویکردها و راهبردها و روش‌هایی را از حوزه‌های مختلف دانش و سنت‌های مختلف تحقیق در کنار هم به کار برده‌اند تا به پاسخ پرسش‌های خود دست یابند. روش‌های مختلط^{۱۴} اصطلاحی است که در حوزه‌های علوم اجتماعی و انسانی به چنین فرایندهایی اطلاق می‌شود و گروت و ونگ با عنوان راهبرد ترکیبی^{۱۵} دربارهٔ آن سخن گفته‌اند.^{۱۶} داشتن فرایند ترکیبی به معنای این است که در یک موضوع تحقیق هم برای بخشی از سوال تحقیق، تصویری از موضوع و/یا روابط بین اجزای موضوع وجود دارد که محقق را قادر می‌سازد فرضیه‌ای طرح کند یا روابط بین اجزای موضوعی را منطبق با نظریه یا چارچوبی نظری قابل پیشبرد می‌بیند و در عین حال، در بخش‌هایی از تحقیق با موضوعاتی پیچیده، در گذشته یا حال، سروکار پیدا می‌کند که تصویری از پاسخ آن ندارد و با پرسشگری تحقیق را هدایت می‌کند و در نهایت، داشتن نتایج این دو بخش با هم پاسخ به پرسش تحقیق را ممکن می‌سازد. در نتیجه، در چنین تحقیقاتی، محقق برای پیشبرد تحقیق خود هم پرسش و هم فرضیه مطرح می‌کند. فرایندهای مطرح در این گزارش نیز با وضعیت‌های تقریب به تحقیق ذکر شده منطبق‌اند. تحقیقات کاوش‌مدار و پرسش‌مدار هر دو با طرح پرسش از وضعیت ناشناخته پیش می‌روند، درحالی‌که محققان تحقیقات نظریه‌مدار و مسئله‌مدار را با فرضیه یا نظریه آغاز می‌کنند و در جهت تأیید یا کنار گذاشتن فرضیه پیش می‌روند. در کنار این چهار نوع اصلی، در رساله‌های بررسی شده هفت نوع دیگر شناسایی شد که نشان‌دهندهٔ ترکیبات مختلف انواع اصلی بود. در این انواع دیگر پرسش یا فرضیه یا ترکیبی از هر دو برای پیشبرد تحقیق به کار رفته‌اند. بررسی رساله‌های دکتری معماری که در چارچوب دوره‌های دکتری معماری در دانشگاه‌های معتبر جهان دفاع شده‌اند و دسته‌بندی آنها بر اساس فرایندهای تحقیق چند نتیجه را آشکار کرد:

♦ خصوصیت عمومی هر تحقیق علمی داشتن فرایندی نظام‌یافته، با برنامه و هدفمند است. این خصوصیت صرف‌نظر از حوزهٔ معرفت یا حوزه‌های معرفتی که تحقیق به آنها تعلق دارد، در هر تحقیق دانشگاهی قابل شناسایی است. چه در تحقیق‌هایی با رویکردهای حوزه‌های علوم فیزیکی و طبیعی و چه در تحقیق با رویکردهای کیفی و تاریخی در حوزهٔ علوم انسانی این نظام‌یافتگی را می‌توان مشاهده کرد.

^{۱۳} Martyn Hammersley, *What is Qualitative Research*, p.12.

^{۱۴} Mixed Methods

^{۱۵} Combined Strategies

^{۱۶} Groat and Wang, *Architectural Research Methods*, 2nd ed, p.443.

- ◆ رساله‌های دکتری را می‌توان بر اساس فرایندهای تحقیق در آنها دسته‌بندی کرد. این فرایندها در اساس منطبق با فرایندهای عمومی تحقیق علمی است.
- ◆ در رشته معماری به مثابه موضوع تحقیق میان‌رشته‌ای، از حوزه‌های مختلفی از معرفت برای فهم مسائل مربوط به معماری استفاده می‌شود. این حوزه‌ها از حوزه‌های مرتبط با فیزیک ساختمان تا مسائل روانشناختی محیط مصنوع تا ابعاد معنوی و مباحث ذوقی معماری را در بر می‌گیرد. تحقیق در این حوزه‌های مختلف و متنوع در قالب رساله دکتری معماری در دانشگاه‌ها پذیرفته است.
- ◆ حوزه‌های مختلف معرفت و رشته‌های مختلف علمی رویکردها، راهبردها و روش‌های تحقیق خاص خود را دارند. ماهیت میان‌رشته‌ای تحقیق در معماری به مفهوم استفاده از این رویکردها، راهبردها و روش‌های متنوع و مختلف در بررسی موضوعات معماری است که با این حوزه‌ها و رشته‌ها پیوند می‌یابند. برای هر تحقیقی در قالب رساله دکتری باید رویکرد، راهبرد و روش خاص خود را آموخت و به کار بست.
- ◆ توجه به انواع فرایندهای تحقیق و قرار دادن آن به منزله مبنای دسته‌بندی انواع تحقیق دکتری معماری، با در نظر گرفتن خصوصیت میان‌رشته‌ای تحقیق در معماری، امکان گنجاندن مجموعه گسترده‌تری از تحقیقات را در زمره تحقیقات دکتری معماری فراهم می‌کند.
- ◆ دسته‌بندی تحقیق در معماری بر اساس فرایند آن به چهار فرایند اصلی؛ کاوش مدار، پرسش مدار، نظریه مدار، مسئله مدار ممکن است. درحالی که تحقیقات کاوش مدار و پرسش مدار فقط در موضوعات میان رشته معماری با حوزه‌های علوم اجتماعی و انسانی معمول است، تحقیقات نظریه مدار و مسئله مدار در موضوعاتی میان رشته معماری با اقسام حوزه‌های معرفت به انجام می‌رسد.
- ◆ در رساله‌های دکتری معماری، علاوه بر چهار فرایند ذکر شده در سند، پژوهش با فرایندهای مختلط یا ترکیبی نیز معمول است. این روند به‌ویژه در تحقیقات در سال‌های اخیر بیشتر شده و نشان از توجه به پیچیدگی‌های واقعیت‌های عالم دارد که فقط با رویکردها و روش‌های یک حوزه معرفت و فرایندهای تحقیق در آن فهمیدنی نیست و اختلاط یا ترکیبی از رویکردها و فرایندها را در تقریب محقق به موضوع تحقیق می‌طلبد.
- ◆ فرایندهای ترکیبی کاوش مدار- مسئله مدار، پرسش مدار- مسئله مدار، نظریه مدار- مسئله مدار در نتیجه تحقیق به دنبال راه‌حلی در وجوه فنی، طراحی و مدیریتی‌اند. هر چند پیچیدگی‌های موضوع تحقیق ترکیب فرایند حل مسئله را با نظریه یا پرسش یا کاوش در جریان تحقیق ضروری می‌سازد.
- ◆ بیشترین نمونه در این بررسی ترکیب فرایند پرسش مدار و نظریه مدار بود و این وضعیت از دو گرایش حکایت می‌کند: ۱. توجه به پیچیدگی‌های موضوعات معماری و لزوم توجه به حوزه‌های مختلف دانش برای درک این پیچیدگی؛ ۲. لزوم ترکیب راهبردهای مختلف برای انسجام‌بخشی به فهم و تبیین جوانب مختلف رابطه معماری، انسان و محیط زیستش و نظریه‌پردازی برای آن.
- ◆ تحقیقات کاوش مدار به طور کلی در دانشگاه‌های بررسی شده کم بود و از همین رو کمترین تعداد در نمونه‌های بررسی شده نیز به این نوع تعلق دارد. دلیل آن را هم باید، چنان که در سند راهبردی دوره دکتری آمده، در دشواری انجام این نوع تحقیق جست و هم، چنان که به طور کلی در حوزه تحقیقات علوم اجتماعی طرح می‌شود، در دشواری پذیرش این نوع تحقیق برای رساله دکتری. هر چند چنان که نمونه‌ها نشان می‌دهد

زمانی که چنین تحقیقی برای مستند کردن حوزه یا وضعیتی ناشناخته در معماری یا مجموعه‌ای گمنام از بناهای معماری یا معماران ضروری باشد، در قالب رسالهٔ دکتری به انجام می‌رسد.

♦ ترکیب بارز تحقیقی کاوش‌مدار با انواع دیگر تحقیق نیز در نمونه‌ها کم بود. چنان که می‌دانیم تحقیقات اکتشافی اغلب بخشی از تحقیقات حوزهٔ علوم اجتماعی و انسانی‌اند، اما تأکید بر آن به عنوان بخشی از تحقیق آن را واجد اهمیت خاصی می‌کند که با فرایند معمول متفاوت است. چنین تأکیدی در تحقیقاتی مطرح است که محقق با موضوعات پیچیده و میان‌رشته‌ای سروکار دارد که اغلب ترکیبی از راهبردها، روش‌ها و رویکردها هم برای پیشبرد تحقیق ضروری است. چنین تحقیقاتی در رساله‌های دکتری بررسی شده کم بودند. دلایل آن را هم می‌توان به دشواری چنین تحقیقاتی نسبت داد که مستلزم مهارت محقق در حوزه‌های مختلفی از دانش و تسلط وی بر راهبردها و روش‌های گوناگون است و هم می‌توان مثل تحقیقات کاوش‌مدار به دشواری پذیرش این نوع تحقیقات در قالب رسالهٔ دکتری نسبت داد، یا دلایل دیگر که فهم آنها مستلزم تحقیقات عمیق‌تر و بیشتر در این باره است.

♦ فرایند پرسش‌مدار در انواعی از رویه‌ها و به شیوه‌های مختلف با فرایند نظریه‌مدار همراه می‌شود و محقق بسته به پرسش اصلی تحقیق و طرح تحقیقی که برای رسیدن به پاسخ در نظر دارد، راهبردهای مختلف کمی و/یا کیفی را با هم همراه می‌سازد تا به پاسخ دست یابد.

♦ در تحقیقات نظریه‌مدار با انواع گوناگونی از نظریه و شیوه‌های مختلف کاربرد نظریه در فرایند تحقیق مواجه‌ایم. تعمق در مفهوم نظریه و انواع آن با توجه به تعاریف مختلف آن در حوزه‌های معرفت می‌تواند به افزایش فهم از نسبت نظریه با انواع تحقیقات معماری بینجامد.

♦ وجود فرایندهای مختلف تحقیق که حاکی از تنوع رویکردها و روش‌های اخذشده از حوزه‌های مختلف معرفت است، توجه به چگونگی هر فرایند و الزامات آن را ضروری می‌سازد. به این ترتیب، مثلاً طلب داشتن متغیر در تحقیق کاوش‌مدار، خواستهٔ نامناسبی است؛ درحالی که در تحقیقات مسئله‌مدار که اغلب رویکردی کمی دنبال می‌کنند، وجود متغیر لازمهٔ تحقیق است؛ یا در اغلب تحقیقات پرسش‌مدار که رویکردی کیفی دارند نباید توقع داشت محقق در نهایت به تبیین روابط علی دست یابد. درحالی که در تحقیقات مسئله‌مدار که موضوعشان حل مسئله‌ای فنی است، یافتن روابط علی بین متغیرهای تحقیق بخش ضروری فرایند پژوهش است. در تحقیقات نظریه‌مدار، با توجه به گستردگی مفهوم نظریه و انواع نظریه‌ها، با فرایندهای مختلفی مواجه‌ایم که برحسب نوع نظریه و تعلق آن به حوزهٔ معرفتی که تحقیق میان آن حوزه و معماری جریان دارد، تفاوت می‌کند. بررسی فرایندهای پژوهش‌های دکتری در این تحقیق و بررسی شیوهٔ پیشبرد هر پژوهش نیز مؤید این مطلب است.

♦ در این تحقیق فقط بخشی از فرایند که براساس چکیده‌ها قابل ارزیابی بود، بررسی شد. اما چگونگی تفکر منطقی (قیاسی، استقرایی، استنباطی، حدسی)، که در حوزه‌های مختلف معرفت و راهبردهای مختلف تحقیق می‌تواند به صورت‌های متفاوتی پیش برده شود، در این تحقیق بررسی نشد.^{۱۷} بررسی آن می‌تواند به فهم بهتر فرایندهای مختلف تحقیق کمک شایانی کند.

^{۱۷} انجام این کار نیاز به بررسی متن رساله‌ها داشت که خارج از محدوده این تحقیق بود.

- ◆ در انتخاب راهبرد و طرح تحقیق هر رساله دکتری معماری توجه به حوزه‌های معرفتی که موضوع تحقیق با آنها پیوند می‌یابد و الزامات مربوط به فرایندها، رویکردها، راهبردها و روش‌های آن حوزه معرفت ضروری است. از آنجاکه فرایندهای متفاوتی در رساله‌های دکتری معماری مشاهده کردیم، می‌توانیم انتظار داشته باشیم که شیوه برخورد دانشگاه‌ها با پیشنهادها و دستاوردهای این رساله‌ها، و نیز کیفیت ارزیابی محتوای آنها نیز متفاوت باشد. نمی‌توان همه رساله‌های دکتری را با سنج‌های یکسان ارزیابی کرد و تدوین الگوی واحد برای پیشنهاد، ارزیابی کفایت علمی رساله و سنجش کیفیت محتوای تمام رساله‌های دکتری معماری به نتیجه مطلوبی نمی‌انجامد.
- ◆ تنوع رساله‌های دکتری منتخب نشان می‌دهد مرزبندی میان گرایش‌های معماری سیال است و نمی‌توان خط قاطعی میان گرایش‌های معماری ترسیم کرد. رساله‌های منتخب در این تحقیق رساله‌هایی است که در گروه معماری دفاع شده‌اند، اما دانشکده‌های معماری و شهرسازی، که برخی دیگر به این نام خوانده نمی‌شوند، ساختارهای متفاوت و گروه‌های مختلفی دارند.^{۱۸} گروه‌هایی مانند آنچه در دانشکده معماری و محیط مصنوع دلفت^{۱۹} یا مدرسه معماری و برنامه‌ریزی دانشگاه ام‌آی‌تی^{۲۰} وجود دارد، حاصل انباشت پژوهش‌های علمی در آن حوزه است که پیش‌تر در قالب پژوهش‌هایی در ساختار گروه معماری به‌انجام رسیده است.
- ◆ پیروی نظام‌مند از فرایند تحقیق لازمه رسیدن به نتیجه مناسب است. توجه به الزامات هر فرایند در محصول تحقیق بازتاب می‌یابد و چکیده، فشرده این محصول است. رساله‌های دکتری بررسی‌شده نشان داد که در اکثر نمونه‌ها فرایند تحقیق با ادبیات و واژگان مناسب در چکیده منعکس شده است.
- ◆ بررسی نتایج رساله‌های دکتری (آن مقدار که در چکیده منعکس است) نشان می‌دهد بسیاری از رساله‌ها صرفاً در پی توسعه و تعمیق فهم معماری‌اند و بهره عملی در طراحی یا آموزش همواره مد نظر نیست.

^{۱۸} در پیوست ب دانشکده‌ها به تفکیک معرفی شده‌اند.

^{۱۹} Faculty of Architecture and the Built Environment

^{۲۰} School of Architecture and Planning (SA+P)